

It is necessary to mark that a problem of study of pedagogic in higher spiritual establishments of Ukraine at the beginning of 90th XX age. Only became possible to probe history and evolution of educational spiritual establishments.

Keywords: higher educational spiritual establishments, theological science, on-line tutorials, spiritually educational reforms, Kiev spiritual academy.

Одержано 20.10.2010, рекомендовано до друку 2.11.2010.

УДК 2-523.42+2-772(477.53):[2-753]-055.2

ЛЕСЯ КЛЕВАКА
(Харків)

ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОЧИХ ЦЕРКОВНО-ПРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ ТА ЄПАРХІАЛЬНИХ ЖІНОЧИХ УЧИЛИЩ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Визначено особливості й суперечності навчально-виховного процесу в жіночих церковнопарафіяльних школах та єпархіяльних жіночих училищах Полтавської губернії другої половини ХІХ-початку ХХ ст.

Ключові слова: жіноча освіта, церковнопарафіяльні школи, єпархіяльні училища, навчально-виховний процес.

Інтеграція України в європейський освітній простір, розбудова демократичної правової держави вимагають інтенсивних пошуків нової парадигми освіти і виховання підростаючого покоління. Сучасне суспільство, у якому вирішальним чинником стає рівень освіченості й загальної культури кожної особистості, висуває нові вимоги до реформування вітчизняної освітньої системи, більш активного використання історичних надбань і традицій української освіти. У цьому контексті важливим є дослідження аспектів становлення і розвитку жіночої освіти на території України, що і визначило мету нашого наукового пошуку – обґрунтування особливостей здійснення навчально-виховної процесу в жіночих церковнопарафіяльних школах та єпархіяльних жіночих училищах Полтавської губернії

Грунтовний матеріал із проблеми організації та діяльності жіночих навчальних закладів в Україні містять праці О. Аніщенко, В. Вірченко, Т. Сухенко та інших науковців. Для вивчення такої проблеми як урядова політика в галузі жіночої освіти, безперечний інтерес становить праця С. Рождественського. Деякі особливості організації та навчально-виховної роботи в жіночих середніх закладах духовного відомства розглянуто в статті Д.Семьонова.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми вивчалися в дисертаціях О. Бабіної, В. Трикова, Н. Щербак.

Полтавська губернія має давні традиції в галузі жіночого виховання, оскільки на її території діяли навчальні заклади всіх трьох відомств, які опікувалися розвитком освіти жіноцтва. Це – інститут шляхетних дівчат, що належав до Відомства установ Імператриці Марії Федорівни, жіночі прогімназії та гімназії Міністерства народної освіти, церковнопарафіяльні жіночі школи та єпархіальні жіночі училища, підпорядковані Святійшому Синоду.

Сутність підготовки жінок у середніх закладах Полтавської губернії досліджували у своїх роботах В. Василенко, В. Жук, В. Михайловський, І. Петренко, Т. Пустовіт, М. Сумцова, Т. Тронько та інші науковці. Питання підготовки дівчат до вчительської діяльності аналізували Н. Кочерга, Н. Московченко, І. Павловський, розвиток шкільної і професійної мистецької освіти на Полтавщині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) детально вивчений Т. Благовою. Проте актуальним залишається питання діяльності жіночих навчальних закладів Полтавської губернії, підпорядкованих Святійшому Синоду.

У зв'язку з цим, метою статті є розкриття особливостей здійснення навчально-виховного процесу в жіночих церковнопарафіяльних школах і єпархіальних жіночих училищах Полтавської губернії.

На території Полтавської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. діяли два типи навчальних закладів духовного відомства для навчання і виховання дівчат: жіночі церковнопарафіяльні школи (початкові школи при церковних парафіях) і єпархіальні жіночі училища. Вони підпорядковувалися єпархіальним училищним радам та Синоду.

Згідно з навчальною програмою церковнопарафіяльні школи мали бути однокласними (дворічними) і двокласними (чотирирічними). У них викладали: Закон Божий, церковний спів, читання, письмо, початкові знання з арифметики. У школах дво-класних, окрім цього, викладалися також відомості з історії церкви і Російської імперії. Обсяг викладання цих предметів і розподіл їх за певними категоріями шкіл установлювався особливими програмами, затвердженими Синодом. При цьому в однокласних школах кількість навчальних предметів була не меншою від визначеної у „Положенні про початкові народні училища” від 25 травня 1874 року. Учителями церковнопарафіяльних шкіл були місцеві священики, а також спеціально призначені вчителі. Перевага у працевлаштуванні надавалася тим учителям, які отримали освіту в духовних навчальних закладах і жіночих єпархіальних училищах [3, с. 34].

Однокласні церковнопарафіяльні школи існували в с. Горби, с. Градизьк (Кременчуцький повіт), с. Покровське (Зіньківський повіт), с. Решетилівка (Полтавський повіт), с. Ручки (Гадяцький повіт), с. Токарі (Лохвицький повіт), с. Трубайці (Хорольський повіт) та інших поселеннях Полтавської губернії [4]. 1888 року при Козельщинському Різдвяно-Богородицькому жіночому монастирі було відкрито жіночу двокласну церковнопарафіяльну школу для виховання і навчання 30-х дівчаток. Основне завдання жіночої церковнопарафіяльної школи – підготовка дівчат до подружнього життя та ведення господарства. Крім обов'язкових предметів, дівчатка навчалися кулінарії, рукоділля, малювання (воно давало змогу талановитим ученицям

підготуватися до занять у школі іконопису при общині) [3, с. 35]. Також, при Полтавському кафедральному Успенському соборі 21 листопада 1894 року було створено жіночу церковнопарафіяльну школу. Завідували школою кафедральний протоієрей та ключник собору, вчителювали два диякони кафедральної церкви (законовчитель та вчитель співів) та молода вчителька. Навчалися 37 дівчаток, майже всі соборного приходу [2, с. 140–142].

Наприкінці 1900 р. у Полтавській єпархії було 1106 церковнопарафіяльних шкіл, у 285 – навчалися лише дівчата [3, с. 35]. 1910 року в Полтавській єпархії нараховувалося 903 церковнопарафіяльні школи, з них – 251 жіночих [4, с. 960].

Наступною ланкою духовної жіночої освіти в Полтавській губернії були єпархіальні жіночі училища (Полтавське і Лубенське). Так, Полтавське єпархіальне жіноче училище було відкрите 17 жовтня 1868 року, хоча вперше питання про заснування жіночого училища для дівчат духовного звання виникло у 1850 році. 23 червня 1850 року мешканці Полтави прийшли з проханням до Полтавського Преосвященного Ієремії про створення в Полтаві єпархіального училища для дівчат духовного звання [1, с. 3–5]. І лише 30 вересня 1868 р. затверджено списком до вступу в училище 41-єї вихованки; 5 листопада прийнято 20 дівчиць (більша частина – сироти), а 22 листопада зараховано ще 9 вихованок. Отже, у перший рік навчалось 70 дівчат, які були розподілені на три класи: перший – налічував 30 освічених учениць, другий – нараховував 18 вихованок, які були „мало підготовленими до навчання” і третій (підготовчий клас) складався з 22 „узагалі непідготовлених до навчання” учениць [1, с. 43]. Надалі кожного року відкривалося ще по одному класу і станом на 1871–1872 н.р. їх уже нараховувалося п’ять [1, с. 71], а наступного навчального року вводиться шостий клас із вивченням педагогіки [1, с. 98].

Головне призначення училища – „дати пристойну освіту дітям жіночої статі духовного звання, відповідну їхньому майбутньому призначенню – відповідати ролі дружини служителя церкви Божої, благопопечительної матері і виховательки власних дітей, будівниці доброго порядку в домашньому господарстві і помічниці чоловіка у розповсюдженні та утвердженні між прихожанами істинної віри і правил християнського благочестивого життя й у вихованні дітей в цих святих правилах” [1, с. 34].

В училищі було створено п’ять класів із однорічним терміном навчання в кожному. Завідування ввірялося правлінню училища та попечительству про бідних духовного звання, а також розпоряднику навчальної частини. Правління училища складалося з начальниці училища, заковчителя, економіста училища. Керівна посада в правлінні належала начальниці училища [1, с. 34–35]. Серед обов’язків правління училища відзначено такі: здійснення прийому вихованок в училище; розподіл вихованок за класами, відповідно ступеню розумового розвитку і підготовки; вибір наставників й вихователів; відкриття училища; установлення та підтримка дисципліни ученицями тощо [1, с. 42]. Для обговорення справ навчання на педагогічні ради запрошували розпорядника навчальної частини і наставників. Серед питань, які обговорювалися, виділяють такі: обговорення програм, представлених викладачами; складання табельних екзаменаційних списків; виведення балів з річних та екзаменаційних оцінок; прийом, переведення та відрахування вихованок; розгляд розкладу уроків, екзаменів, виконання письмових вправ,

складених інспекторами класів; розгляд списку книг, що рекомендуються педагогами для читання у вільний час; розгляд тем для письмових вправ, що представлені викладачами; обговорення відомостей успішності та поведінки вихованок і на цій основі, заохочення чи покарання дівчат [1, с. 115].

Аналізуючи правила прийому до Полтавського єпархіального жіночого училища (§45 Уставу єпархіальних жіночих училищ) варто звернути увагу на те, що зарахування учениць відбувалося з 1 квітня до 15 червня [1, с. 59]. У перший клас зараховували освічених дівчат, яким виповнилося не менше 9 і не більше 11 років. Зі 100 прийнятих учениць – 40 виховувалися за рахунок училища, а 60 – були пансіонерками, з платою за навчання 60 крб. на рік. Пізніше приймали до училища і „тих дівчат, що приходили” духовного звання на безкоштовне навчання та світських дівчат за 15 крб. на рік. Дівчатка-сироти одержували освіту безкоштовно; їм надавалася кімната в гуртожитку; після одруження училище, навіть, виділяло кошти на першочергові потреби [1, с. 36–37]. Під час прийому вихованок правління їм давало такі оцінки: „освічена”, „мало підготовлена”, „узагалі не підготовлена” [1, с. 43]. За статутом у кожному класі повинно бути не більше 45 вихованок, але реально навчалася значно більше дівчат: 1878-1879 н.р. (2, 3 кл. – по 49 учениць, 4 кл. – 48 та 49 дівчат), 1879-1880 н.р. (3 кл. – 57, 4 кл. – 47 та 46 учениць) [1, с. 113].

Навчальні заняття розпочиналися 24–25 серпня, а завершувалися в першій половині травня, далі в другій половині травня – на початку червня відбувалися річні екзамени. Екзамени в різних класах завершувалися по-різному: у молодших – раніше, у старших – пізніше. Випускні вечори для вихованок шостого класу влаштовувалися 14–24 червня. Кожна випускниця отримувала святе Євангеліє, а відмінниці – інші корисні книги [1, с. 147].

Розглядаючи особливості організації навчального процесу варто зазначити, що заняття тривали з 9 до 14 години. До обіду час розподілявся на три уроки (по 1 годині 25 хвилин кожний), перерви для відпочинку та підготовки до наступного уроку. Після двох уроків – сніданок. Час після обіду призначався для прогулянок на свіжому повітрі, якщо це дозволяла погода, для заняття рукоділлям, церковним співом, повторення проведених в цей день уроків під керівництвом наглядачок [1, с. 46–47]. Навчальні заняття визначалися розкладом уроків, який складав інспектор класів і затверджувався педагогічним засіданням училища на початку кожного навчального року [1, с. 121].

Екзамени здійснювалися за розкладом, що складався педагогічною радою та затверджувався Його Преосвященством. Екзаменаційна комісія мала наступний склад: головуєчий – член училищної ради (переважно начальниця училища або інспектор класів), викладач предмету, за яким складається екзамен та асистент. У екзаменаційних табелях виставлялися бали всіх трьох екзаменаторів, далі рада училища виводила загальний екзаменаційний бал. Екзамени відбувалися в дообідній час, але якщо у викладача не було вільного часу, то вони переносилися на вечірній час (з 17-18 години). Здійснювалися екзамени за білетами, які відповідали розробленій програмі предмету. Екзаменувалися всі вихованки при переході з класу в клас. Лише згодом Преосвященний Іларіон дозволив переводити деяких учениць з класу в клас без екзаменів „з поваги до їхніх успіхів протягом року або хворобливого стану

здоров'я". Екзаменували архіпастирі, Преосвященні Іоанн, Іларіон (найчастіше у випускному класі і переважно з предметів „Закон Божий”, „Російська мова”, „Дидактика”) [1, с. 141–142].

На педагогічній раді Полтавського єпархіального жіночого училища розроблено та затверджено резолюцією Його Преосвященством 2 серпня 1870 р. правила, якими керувалися при переводі учениць з класу в клас: 1) якщо вихованки мають з будь-якого предмету „одиницю” або за двома предметами „двійку”, то вони залишаються в тому ж класі, як неуспішні; 2) якщо учениці мають із будь-якого предмету „двійку”, вони можуть бути переведені в наступний клас при умові, якщо цей предмет буде читатися і в цьому класі; якщо ж предмет далі не вивчається, то учениці залишаються в тому ж класі, як неуспішні; 3) якщо вихованки не склали екзамен до початку канікул з поважних причин, то вони мають змогу скласти їх після закінчення канікул; 4) 14 червня 1877 р. педагогічною радою училища визначено переводити в наступні класи тільки тих дівчат, які отримали на екзамені не менше „трійки” з усіх предметів; дозволити перескладати „двійки” з екзаменів після канікул, а тих хто отримав „одиницю” залишати на наступний повторний курс; для тих дівчат, які були хворими на час екзамену – складання екзамену після канікул [1, с. 143–144].

Організація навчально-виховного процесу здійснювалася за посібниками-керівництвами та навчальними посібниками [1, с. 45]. З 1869 р. в училищі вводиться „Програма викладання предметів у жіночих училищах з вказівкою керівництв та навчальних посібників” [1, с. 86].

Успіхи вихованок на класних навчальних заняттях щоденно виставлялися в журналах, які існували окремо для кожного класу. У зазначених журналах кожен викладач за своїм предметом атестував учениць за чвертями навчального року та за рік. Чвертна і річна атестаційна оцінка заносилися у відомості та представлялися на обговорення педагогічної ради [1, с. 126]. Якщо вихованки виявляли неуспішність, педагогічна рада повідомляла про це батькам дівчат або висловлювала зауваження в присутності всього класу, публічно здійснювала догану, призначала особливий нагляд за цими вихованками [1, с. 127]. Починаючи з 20.12.1891 р. батькам учениць видаються свідоцтва про їхні успіхи, підписані начальницею та класним наглядачем [1, с. 127–128].

Зміст навчання в Полтавському єпархіальному жіночому училищі передбачав вивчення таких предметів: Закон Божий (катехізис, священна історія Старого та Нового Заповіту, пояснення Богослужіння православної церкви, історія російської церкви і стисла загальна церковна історія), читання на російській і слов'янській мові, чистописання та малювання (для правильного створення візерунків при шитті), арифметика до потрібного правила включно, російська граматики, складання коротких творів у вигляді розповідей, листів, описів, роздумів (без теорії словесності та історії літератури), стисла слов'янська граматики, стисла загальна географія, російська історія та загальна історія в стислому викладенні, стисла фізика, церковні співи, рукоділля (крій, шиття, в'язання), педагогіка у стислому викладенні [1, с. 35–36]. Також вихованки навчалися музиці, опановували гру на роялі [1, с. 102], скрипці [1, с. 106], відвідували гімнастику, а з 1871–1872 н. р. – уроки французької мови (по чотири уроки на тиждень) та з 1875–1876 н. р. – уро-

ки німецької мови [1, с. 109], вивчали космографію [1, с. 143]. У вільний час відвідували бібліотеку, яка була створена при училищі. Окрім зазначеного вище учениці залучалися до господарських справ училища, вчилися готувати на кухні, складати звіти з різних частин сільськогосподарської діяльності, виконували завдання в саду, городі, доглядали за худобою [1, с. 36].

При вивченні дисципліни „Педагогіка” спочатку перевага надавалася оволодінню теоретичними знаннями, а з 1872–1873 н. р. – практичній підготовці вихованок: формування вміння методики викладання предметів у початкових народних школах [1, с. 99]. З метою кращого засвоєння теоретичного матеріалу вихованки повинні були практично освоїти методику викладання предметів початкової школи, а тому при Полтавському єпархіальному жіночому училищі 30.01.1877 р. відкрита жіноча недільна школа [1, с. 160], а 1.11.1887 р. – постійна зразкова жіноча школа [1, с. 164]. Відвідуючи зазначені школи, учениці мали можливість спостерігати за особливостями викладання предметів початкової ланки освіти [1, с. 99]. На час відкриття жіночої недільної школи відвідували уроки 9 учениць, але через декілька місяців їхня кількість зросла в двічі. У 1879–1880 н. р. навчалось уже 25 дівчат, 1882–1883 н. р. – 45, а 1886–1887 н. р. їхня кількість збільшилася до 53 учениць [1, с. 161]. Навчальний рік починався з вересня і завершувався травнем. Щоденно відбувалися чотири уроки (по одній годині кожний) в двох класах з 8-30 до 14-00 годин. Обсяг, зміст та порядок викладання предметів регулювалися програмами, виданими для однокласних церковно-приходських шкіл, та пояснювальними записками до цих програм [1, с. 167]. Дівчата вивчали читання російське і слов'янське, письмо (елементарна російська граматики, переважно орфографія), Закон Божий (переважно пояснення щоденних молитов, історія Нового Заповіту, історія дванадцятих свят), арифметику, унісонний спів (переважно церковний) [1, с. 160–162], рукоділля (навчання шиттю, плетінню, вишиванню хрестиком, а також старшокласниці опанували роботу на швейній машинці). Учениці забезпечувалися підручниками, навчальними посібниками з усіх навчальних предметів, письмовим приладдям безкоштовно [1, с. 167]. Школа мала бібліотеку з 398 найменувань, 1366 екземплярів книг [1, с. 169].

На нашу думку, варто зазначити, що релігійно-моральне виховання учениць – особливий аспект роботи учителів жіночої недільної школи. Щоденно учениці відвідували і брали участь у ранкових молитвах. Так, на початку року ранкова молитва зачитувалася вчителем, а пізніше – ученицями старшої групи. Кожен урок починався і завершувався молитвою. Часто молитви писали під диктовку всім класом. Навчальний рік починався і завершувався молебнем вдячності Господу Богу. Також всі учениці відвідували богослужіння училищної церкви (брали участь і у читанні молитов). Виховній меті відповідало і викладання Закону Божого, церковнослов'янського читання, церковного співу, вибір книг і статей релігійно-морального змісту для класного і позакласного читання. Важливо зазначити, що учениць привчали до охайності, ввічливості, доброзичливості, скромності, вдячності, допомозі іншим, працелюбства, чемності, набожності, старанності тощо [1, с. 168–169, 193]. Навіть якщо вихованки здійснювали негідні вчинки, були неуспішними у навчанні, керівництво училища не використовувало грубих і принизливих покарань. До методів впливу належали: пильний нагляд; використання по-

зитивного прикладу, чемного зауваження, переконування, навіювання; попередження з боку архіпастирів; доброзичлива догана від начальниці училища; зниження балу за поведінку [1, с. 194].

Вихованки Полтавського єпархіального жіночого училища систематично відвідували уроки жіночої недільної школи та проводили уроки з тих чи інших навчальних предметів починаючи з жовтня місяця. Кожну неділю проходили практику 6–8 вихованок шостого класу, інші – були присутніми на уроках у школі в якості спостерігачів. Існував розклад проведення уроків, затверджений викладачам педагогічки училища. Так, за 8 років практику пройшли до 538 вихованок [1, с. 160–163]. Проведені уроки підлягали обговоренню на уроках педагогіки за такою схемою: Чи виконаний план уроку? Чи досягнута мета уроку (якщо ні, то чому саме)? Чи відповідає мова вихованки училища змісту уроку і ступеню розвитку учениць? Наскільки самостійно працювали учениці? Чи підтримувалася дисципліна в класі? Мета таких обговорень – вказати переваги та недоліки проведеного уроку майбутніми вчителями; навчати правильно „вести справу вчителя” [1, с. 161].

Іншим середнім навчальним закладом, який давав педагогічну освіту, було Лубенське жіноче єпархіальне училище, відкрите 28 вересня 1908 року з ініціативи духовенства. Згідно із статутом до училища приймалися, в основному, доньки православного духовенства, для яких навчання було безкоштовним. Приймалися діти й інших станів з платою за навчання. Училище мало 7-річний курс навчання, а після закінчення дівчата отримували звання домашньої вчительки і мали право працювати у початкових школах. Училище мало не лише навчальний корпус (з бібліотекою, фізичним кабінетом), але і лікарню, лазню, біологічну станцію, гуртожиток, однокласну церковнопарафіяльну жіночу школу на 18 учениць для проходження педагогічної практики [4, с. 479–480].

Підсумовуючи сказане вище, доречно відзначити, що православна церква відіграла важливу роль у формуванні духовної культури, наданні початкової освіти, підготовці до вчительської діяльності представниць жіночої статі Полтавської губернії.

Творча інтерпретація історико-педагогічного досвіду організації жіночої освіти має безсумнівне перспективне значення для використання в сучасних умовах реформування вітчизняної освітньої системи, а окремі напрями (такі, як сучасна приватна ініціатива у створенні навчальних закладів для дівчат, використання досвіду роботи жіночих навчальних закладів в умовах сучасних закладів соціальної реабілітації для дівчат) потребують подальшої розробки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Двадцатилетие Полтавского епархиального женского училища : материалы для истории училища. – Полтава : Типо-литография Л.Фришберга, 1894. – 274с.
2. Открытие женской церковно-приходской школы при Полтавском кафедральном Успенском соборе // Полтавские епархиальные ведомости. – 1895. – № 3. – С. 135–142.
3. *Петренко І. М.* Якою була освіта в церковнопарафіяльних школах Полтавської губернії / І. М. Петренко. // Постметодика. – 2002. – № 5–6. – С. 33–38.
4. Полтавщина : енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К. : Українська Енциклопедія, 1992. – 1024 с.

ЛЕСЯ КЛЕВАКА

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖЕНСКИХ ЦЕРКОВНОПАРАФИАЛЬНЫХ ШКОЛ И ЕПАРХИАЛЬНЫХ ЖЕНСКИХ УЧИЛИЩ ПОЛТАВСКОЙ ГУБЕРНИИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX В.)

Определены особенности учебно-воспитательного процесса в женских церковнопарафиальных школах и епархиальных женских училищах Полтавской губернии второй половины XIX – начала XX в.

Ключевые слова: женское образование, церковнопарафиальные школы, епархиальные училища, учебно-воспитательный процесс.

LESYA KLEVAKA

THE ACTIVITY OF WOMEN'S CHURCH-PARISH SCHOOLS AND EPARCHIAL VOCATIONAL SCHOOLS OF POLTAVA REGION (THE SECOND PART OF XIX c.– THE BEGINNING OF XX c.)

The peculiarities of educational process in women's church-parish schools and eparchial vocational schools of Poltava province are defined in the second part of XIX c.– the beginning of XX c.

Keywords: women education, church-parish schools, eparchial vocational schools, educational process.

Одержано 22.10.2010 р., рекомендовано до друку 2.11.2010 р.